

УДК 94(477.83/.86)

Ігор Любчик

Івано-Франківський національний медичний університет

Греко-католицьке духовенство та проблема національно-політичних орієнтацій на Лемківщині у міжвоєнний період

Греко-католицьке духовенство у міжвоєнний період відіграло провідну роль в утвердженні проукраїнських національно-політичних орієнтацій серед місцевого населення. Намагання польської влади у 1920-х рр. сприяти спочатку утвердженню серед духовенства православ'я як ідейної основи москвофільства, а згодом підтримці регіонального лемківського напрямку не увінчались успіхом.

Ключові слова: Лемківщина, греко-католицьке духовенство, національно-політична орієнтація, етнополітика.

Особлива роль в українському національному поступі на Лемківщині належала Греко-Католицькій Церкві, яка через духовенство намагалась утверджувати українську національну ідею. Завдяки діяльності священиків лемки поступово брали дедалі активнішу участь у просвітньому та національному житті. Наприкінці 1920-х рр. влада стверджувала, що «місцева українська інтелігенція на Лемківщині в більшості священики і вчителі, виявляє сильну активність у прищепленні ідей українізму серед людності руської». Однак суттєвим недоліком і надалі залишалась мала кількість національно свідомої інтелігенції серед лемків.

Починаючи з 1920-х рр. у східних лемківських повітах¹ спостерігалися впливи Українського військового об'єднання. У складеному владою Ліського повіту в червні 1929 р. списку осіб, яких підозрювали у належності до УВО, знаходимо о. Теодора Вареху, о. Максима Вітошинського, о. Еміля Чайковського, о. Володимира Даниліва, о. Василя Тисіцького, о. Віктора Кончила, о. Михайла Паславського, о. Володимира Вербенця, о. Миколу Миланича, о. Михайла Жарського.

Серед закарпатських лемків міцно були утверджені москвофільський та карпаторуський напрями. Восени 1921 р. у Пряшеві при греко-католицькій семінарії було створено музичний гурток під назвою «Чайковський» та літературний – «О. Духновича». Збори гуртківців починались гімном підкарпатських русинів, а закінчувались словацьким. Однак зі звітів можна побачити, що гуртки пропагували москвофільські ідеї, адже, окрім О. Духновича, читались твори в основному російських письменників.

Українському національному поступу перешкоджала і православна агітація, яка розгорталася в контексті москвофільського руху і намагалась утримати його позиції. Усвідомлюючи важливу роль Церкви у житті лемків, було зроблено спробу нав'язати їм православ'я як релігійне підґрунтя москвофільства. На 1931 р. у православ'я на Лемківщині перейшло 44 громади². Однак, як стверджували самі представники

¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.121. – Оп.3. – спр.489. – арк.29-33, 92 а

² Православні парохії на Лемківщині // Діло. – 1931. – 3 вересня

польської влади, перехід лемків на православ'я відбувався більше на тлі політичному, ніж релігійному³.

Наслідки переходу лемків у православ'я свідчать про те, що вони були наймасовішими у повітах з найнижчою українською національною свідомістю населення. Тим часом у Сяноцькому повіті, де рівень української національної свідомості лемків був високим, перехід у православ'я був явищем поодиноким.

Проте вже на середину 1930-х рр. влади констатувала, що з огляду на небезпеку русифікації Лемківщини через Православну Церкву, яка до цього часу користувалась доброзичливо-нейтральним ставленням з боку влади, необхідно звернутись до політики поступової ліквідації православ'я якнайшвидше, оскільки територія Лемківщини входить до сфери інтересів Чехословаччини і радянської Росії⁴.

Загалом релігійні питання породжували значні непорозуміння в національній самоідентифікації лемків. У багатьох випадках поняття «віра» і «національність» підмінялись. Лемки, які були греко-католиками, називали себе українцями, а тих, що перейшли у православ'я, – кацапами або москалями. В цілому перехід частини лемків у православ'я послаблював український національний рух на місцях.

Однак можна ствердити, що намагання москвофільських агітаторів нав'язати лемкам російську ідентичність через Православну Церкву зазнали невдачі, оскільки з початком 1930-х рр. православний рух серед лемків занепадає, а згодом припиняється взагалі.

На Закарпатській Лемківщині, зокрема на Пряшівщині, у 1920-х рр. православний рух не отримав значного поширення. Станом на 1930 р. урядова статистика на Пряшівщині зафіксувала 6885 православних⁵.

Відстоюючи українські інтереси під час свого послування у польському сеймі, у газеті «Діло» С. Баран писав: «З усіх українських етнографічних земель колишньої австрійської займанщини Лемківщина... була останньою, що найдовше перебувала в національному мракобісію». Він звинуватив у цьому насамперед москвофільських священиків, які, за його словами, «трясли цілою Лемківщиною»⁶.

З початком 1930-х рр. серед греко-католицького духовенства на Лемківщині активними діячами партії Українське національно-демократичне об'єднання у Сяноцькому повіті були о. Ярослав Телеп, о. Микола Андрейчук, о. Ярослав Щерба, о. Марко Тимотей, о. Теофіл Кміцикевич, о. Михайло Жеплинський; у Кросненському – о. Володимир Кабаровський, о. Андрій Вархол, о. декан Іван Ключас; у Горлицькому – о. декан Юліан Плешкевич, о. Андрій Тлупко, о. Василь Шевчук, у Новосончівському – о. Іван Качмар, о. Степан Корнова, а також церковний дяк у селі Лосе Лев Кобані, у Ясельському – о. Дмитро Ступак⁷. У вересні 1930 р. з ініціативи діяча УНДО на Лемківщині о. Юліана Плешкевича з

³ Archiwum Panstwowe w Krakowie. – Zespol.UWKr. – Sygn. 327 – k.27

⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. – Zespol. MSW. – Sygn.1058. – k.79

⁵ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. – Т.1. – Рим, 1967. – С.122 – 123

⁶ Баран С. Махита суга. На маргінесі лемківської апостольської адміністратори // Діло. – 1934.–15 листопада.

⁷ Центральний державний історичний архів у м. Львові. (далі ЦДІА у м. Львові) – Ф.344. – Оп.1. – спр.288. – арк.2

Маластова було утворене товариство «Будова України», до якого вступили вчителі з навколишніх громад.

У січні 1933 р. польська влада повідомляла, що на терені Горлицького повіту проявляється активна діяльність українського націоналістичного руху, якою керує о. декан Юліан Плешкевич. У Горлицькому повіті існувало чотири головні осередки українського національного руху, де читальні товариства «Просвіта» проводили активну діяльність та мали значні впливи на місцеве населення. Вони діяли у Маластові під керівництвом о. Ю. Плешкевича, у Гладишові – о. Жлупка, в Смереківці – о. Шевчука та Висовій – о. Дудри. Ці громади були своєрідними центрами, звідки національні впливи поширювалися західними повітами галицької частини Лемківщини.

Греко-католицьке духовенство брало активну участь у розповсюдженні українських періодичних видань, чим неодноразово викликало посилену увагу з боку поліції. З метою розповсюдження українських газет серед лемків о. Іван Качмар організував 18 осередків пропаганди католицької преси в західних повітах Галицької Лемківщини⁸.

У звіті підкомітету у справах Лемківщини у 1937 р. значилось: «Якщо говорити про греко-католицьке духовенство, то в переважній кількості воно симпатизує з духом національно українським, будучи у більшості випадків пропагатором того руху серед людності через розповсюдження книжок і часописів українських»⁹. Поліцейським постерунком також було зауважено, що священники встановили контакт з Л. Кобанем, знаним українофілом, і за посередництва відданих йому осіб замовляють в українських організацій у Львові різні книжки, брошури та листівки для Лемківщини.

Разом з тим, активна національна позиція греко-католицького духовенства натрапляла на численні намагання польської влади послабити її. У 1935 році ординаріат Апостольської Адміністрації Лемківщини видав розпорядження про заборону співати в церкві пісню «Боже великий, єдиний», яка, як стверджувалось у розпорядженні, є своєрідним українським гімном. Було прийнято рішення, за яким спів цієї пісні в церкві вважати за недозволену маніфестацію у святому місці¹⁰.

З метою нейтралізувати вплив духовенства на утвердження української національної свідомості лемків влада у 1933 р. розпочала переселення греко-католицьких священників. Вже у серпні 1935 р. було складено список із 16 найактивніших священників, яких влада бажали перевести у Перемишльську єпархію. Натомість звідти – таку ж саму кількість священників планувалось переселити на Лемківщину. Варто зазначити, що ці спроби польської влади загальмувати український національний рух у середовищі лемків дали певні результати, адже після переселення найактивніших священників український рух в краї значно ослаб.

Впливам москвофільського руху в галицькій частині Лемківщини продовжувала сприяти наявність православних релігійних осередків. Однак

⁸ Львівська наукові бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф.122. – спр.3/1. – арк.2

⁹ AAN. – Zespol. MSW. – Sygn.1058. – k.59

¹⁰ AAN. – Zespol. MSW. – Sygn.963. – k.266

зростання їх кількості у 1930-х рр. призупинилось. Щоб запобігти цьому, в листопаді 1935 р. у Львові з'явився російськомовний місячник «Воскресіння», присвячений відродженню православ'я на Лемківщині.

У контексті боротьби лемків за національну школу важливою подією було відкриття у 1936/37 рр. української гімназії у Пряшеві. Представники «Союзу греко-католицької молоді у Празі» в листі до єпископа Павла Гойдича писали, що гімназія повинна стати центром і провідником греко-католицької руської культури по всій Пряшівській Русі¹¹. Відкриття українського навчального закладу було настільки позитивно сприйняте населенням, що в окремих громадах навіть організували зібрання пожертв на підтримку гімназії. Однак варто зазначити, що більшість викладачів стояли на проросійських позиціях і перешкоджали проникненню в школи українських національних впливів.

У лютому 1934 р. було створено Апостольську Адміністрацію для Лемківщини (ААЛ), метою якої було нейтралізувати впливи греко-католицького духовенства на розвиток українського національного руху серед лемків.

Можна стверджувати, що створення ААЛ було черговою спробою державної влади відірвати лемків від української національної спільноти та асимілювати їх. Власне, і українське населення розуміло, що реалізація цього плану суперечила українським національним інтересам. Газета «Діло» ще за рік до створення ААЛ писала, що не окремого єпископа потрібно лемкам, а добрих, ідейних, щиро відданих народові священників, відповідно проведених ними місій та освідомлюючої культурно-освітньої праці¹².

Створення окремого єпископства викликало численні протести з боку значної частини лемків, а окремі громади Сяноцького повіту навіть висилали своїх делегатів до єпископа Й. Коциловського з проханням не приєднувати їх до новоутвореного єпископства. В листопаді 1933 р. зі Львова на адресу о. Івана Качмара надійшло 30 екземплярів брошури українською мовою під назвою «Лемківська проблема», яку слід було розповсюдити серед лемків Новосончівського та Горлицького повітів для протидії створенню окремого єпископства для лемків.

З метою обмежити активну національну позицію греко-католицьких священників у 1937 р. у Краківському воєводстві було прийнято рішення «запобігти навчанню молодих греко-католицьких священників для Апостольської Адміністрації Лемківщини у націоналістичних осередках, якими є семінарії Львова та Перемишля». Тому Краківський воєвода звернувся до Міністерства віросповідань і освіти з пропозицією виховувати священників для ААЛ в інших містах.

Було вирішено, що 16 молодих алюмнів, починаючи з 1938 р., навчатимуться в римо-католицькій семінарії в Тарнові. Однак, як зауважував у своєму листі від 20 серпня 1938 р. Апостольський Адміністратор о. Я. Медвецький, з цим проектом не можна погодитись, бо «воюючий українізм посилюється за всяку ціну», що може викликати незадоволення серед населення Лемківщини як приклад до латинізації та

¹¹ Štátny oblastný archiv v Prešove. – Fond.ŠRG v Prešove. – Inv. č 69, číslo škatule 8. – S.83

¹² Невже 4-те греко-католицьке єпископство в Галичині? // Діло. – 1933. – 26 лютого

полонізації лемків¹³. Зазначимо, що цю справу польській владі так і не вдалося зреалізувати. Зокрема, краківський воєвода у листі до Міністерства віросповідань і освіти від 1 жовтня 1938 р. писав, що «найкраще відповідними кандидатами на греко-католицьких священиків на Лемківщині були б поляки – греко-католики, які рекрутуються переважно з-посеред шляхти загородової, однак пошуки не дали результату»¹⁴.

Одночасно з боку польської влади робилися спроби розширити на Лемківщині мережу римо-католицьких парафій, значення яких полягало б у піднесенні польського національного руху. У зв'язку з цим, власті домагались відкриття римо-католицьких парафій у громадах Жегестів Новосончівського повіту, Скальники Ясельського повіту, Команчі Сяноцького повіту та ректоратів у Висові, Ізбах, Гладишові та Снітниці Горлицького повіту, Лабові та Верхомлі Великій Новосончівського повіту, Цісні Ліського повіту.

Загалом можемо підсумувати, що греко-католицьке духовенство у міжвоєнний період відіграло провідну роль в утвердженні проукраїнських національно-політичних орієнтацій серед місцевого населення Лемківщини. Намагання польської влади у 1920-х рр. сприяти спочатку утвердженню серед духовенства православ'я як ідейної основи москвофільства, а згодом підтримці регіонального лемківського напрямку не увінчались успіхом.

Igor Lyubchyk

Greek Catholic clergy and the problem of national and political orientation of the Lemko region between the wars

Greek Catholic clergy played a major role in approving pro-Ukrainian national and political orientation of the local population in the interwar period. Attempts of Polish authorities in the 1920s of promoting of Orthodox Christianity's approval among clergy as the ideological basis of Moscovofilstvo and later support of regional Lemko direction was not successful.

Keywords: *Lemkivschyna, Greek Catholic clergy, national and political orientation, ethnic policy.*

¹³ ААН. – Zespol. MWR i OP. – Sygn.625. – k.44

¹⁴ Там само. – k.31